

Вплив тіньових доходів на економічну безпеку

Федотов О.¹, Мироник Б.², Гончарук В.³

Опубліковано	Секція	УДК
30.12.2024	Економіка	330

DOI:<https://doi.org/10.5281/zenodo.14635165>

Анотація. У статті досліджено вплив тіньової економіки на економічну безпеку України. У роботі детально проаналізовано динаміку ключових показників економічної безпеки, таких як рівень інфляції, державний борг, дефіцит бюджету, індекс промислового виробництва, а також їхній зв'язок із рівнем тінізації економіки. Розглянуто основні причини зростання тіньової економіки, серед яких виділено надмірне податкове навантаження, недосконалість правової системи, недостатній рівень прозорості економічних процесів та низький рівень довіри громадян до державних інституцій. Виявлено, що значна частина економічних відносин перебуває поза межами офіційної регуляції, що ускладнює ефективне використання ресурсів та призводить до їх втрат. Запропоновано комплекс заходів, серед яких: посилення боротьби з корупцією на всіх рівнях, удосконалення податкового та фінансового законодавства, стимулювання легалізації зайнятості через зниження податкового тиску на бізнес, забезпечення надійного захисту прав власності, впровадження електронного урядування та підвищення ефективності використання державних ресурсів.

Ключові слова: рівень тінізації, інфляція, державний борг, дефіцит бюджету, індекс промислового виробництва, ВВП.

The impact of shadow income on economic security

Annotation. The article examines the impact of the shadow economy on the economic security of Ukraine. The shadow economy is one of the biggest threats to the socio-economic development of the country, causing legal insecurity of business entities, reduced efficiency of public administration, budget losses and the formation of a negative international image. The paper analyzes in detail the dynamics of key economic security indicators, such as inflation, public debt, budget deficit, industrial production index, and their relationship with the level of economic shadowing. The study revealed weak or medium correlations between these indicators, but confirmed the statistically significant impact of the shadow economy on such important macroeconomic parameters as gross domestic product (GDP) and the state budget deficit.

The article also discusses the main reasons for the growth of the shadow economy, including excessive tax burden, imperfect legal system, insufficient transparency of economic processes, and low level of public trust in government institutions. It was found that a

¹ кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри економіки підприємства та менеджменту, Академія праці, соціальних відносин і туризму, ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-8916-6743>

² здобувач PhD, кафедра публічного управління, менеджменту та маркетингу, Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3974-1549>

³ доктор філософії в галузі права, доцент кафедри національної безпеки та кафедри управління фінансово-економічною безпекою Інституту безпеки Міжрегіональної Академії управління персоналом (МАУП), ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9627-9530>

significant part of economic relations is outside the scope of official regulation, which complicates the efficient use of resources and leads to their loss.

In order to reduce the level of the shadow economy, the article proposes a set of measures, including: strengthening the fight against corruption at all levels, improving tax and financial legislation, stimulating the legalization of employment by reducing tax pressure on business, ensuring reliable protection of property rights, introducing e-government and increasing the efficiency of public resources. Particular attention is paid to the need to integrate modern digital technologies into public administration and control processes, which will help reduce administrative barriers and increase the transparency of economic activity.

The implementation of these measures will help to improve the country's economic security, reduce dependence on external debt, create a favorable investment climate and ensure sustainable economic development. The authors emphasize that effective counteraction to the shadow economy is possible only with an integrated approach that involves the interaction of the state, business and society.

Key words: level of shadow economy, inflation, public debt, budget deficit, industrial production index, GDP.

Вступ

Постановка проблеми. У сучасних умовах однією з найсуттєвіших загроз для економічної безпеки держави залишається тіньова економіка. Вона виступає одним із негативних сегментів, які перешкоджають надходженню коштів до бюджету країни, і, як наслідок, негативно впливає на соціально-економічний розвиток держави загалом. Деструктивні прояви тіньових фінансових транзакцій неминуче призводять до значних втрат обсягів ВВП, правової незахищеності економічних суб'єктів, формування негативного міжнародного іміджу держави, звуження торгівельно-економічних відносин підприємств з іноземними партнерами.

Безумовно, повністю подолати таке явище, як тіньова економіка, неможливо, проте знизити рівень її обсягів та забезпечити на цій основі підвищення рівня економічної безпеки країни можливо. Для цього зазвичай потрібно говорити про наявність окресленої проблеми на всіх можливих рівнях політичної, правової та наукової еліти. У сукупності різних наукових напрацювань, що формуються під гаслом розв'язання порушеної проблеми, можливо розробити план протидії тіньовій економіці, а на цій основі сприятиме зміцненню економічної безпеки. Важливу роль у цьому аспекті набувають комплексні дослідження теоретичних аспектів таких явищ, як тіньова економіка та економічна безпека, а на базі отриманих результатів дослідження визначити напрямок подальшого вивчення порушеної проблеми, а саме розробити пропозиції щодо детінізації економіки. Доцільно також проаналізувати наявні вже доведені чинники впливу зазначених явищ на безпосередні події, які мають місце у реальному підприємницькому секторі економіки.

Таким чином, проблема, що досліджується в рамках статті, є досить актуальною і може вважатися сучасною і пріоритетною серед наявного блоку негативних сегментів, які порушують правила розвитку як країни в цілому, так і різних сфер бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звернення до численних наукових праць свідчить, що проблема таких явищ, як тіньова економіка та економічна безпека країни, не є новою, проте потребує постійної уваги, оскільки умовою розвитку нашої країни є регульована ринкова економіка. Зокрема, дослідженню сутності тіньової економіки в Україні. Біляк Ю. [2] дослідила вплив тіньової економіки на фінансову безпеку України, зосереджуючись на причинах і наслідках її нелегальної діяльності. Бак Н., Калита Т., Тарашенко В., Різник Д. та Артемчук М. [1] проаналізували рівень тінізації економіки та її вплив на скорочення податкових надходжень до бюджету. Краус Н.М., Краус К.М., Шевчук В.С. і Панченко А.О. [5] визначили масштаби тіньової економіки в Україні (у

відсотках від ВВП), розподіливши ці показники за регіонами та секторами. Ладюк О.Д. [6] систематизував чинники виникнення та поширення тіньової діяльності, підкресливши її деструктивний вплив на фінансово-економічну сферу країни. Приступа Т. та Чайковська В. [8] проаналізували статистику щодо тіньової заробітної плати, рівня зайнятості в тіньовому секторі та впливу змін мінімальної заробітної плати на економіку. Уголькова О. З. і Удимович М. М. [12] оцінили сучасний стан тіньової економіки в Україні, порівнюючи його з відповідними показниками країн Європи. Савич О.В. і Савич І.В. [9] дослідили соціально-економічні аспекти тінізації національної економіки, тоді як Савченко І.Г. та Іорданов А.Є. [10] зосередилися на основних аспектах існування тіньового сектору та запропонували шляхи його легалізації. Янишин Я.С., Дудяк Р.П. та Вовк О.-В.М. [14] визначили десять ключових детермінант тіньової економіки й їхній вплив на рівень тінізації. Цвігун Т.В. та Нечипорук О.І. [13] дослідили, як тіньова економіка впливає на економічне життя суспільства.

Мета статті - комплексне дослідження змістовності факторного сегмента в контексті наявного взаємозв'язку між тіньовою економікою та економічною безпекою.

Результати

Виклад основного матеріалу. Тіньова економіка - це вид діяльності, який спрямований на отримання доходу поза державним контролем. Нині тіньова економіка поширена у багатьох сферах життєдіяльності суспільства. Щорічно ця галузь економіки розвивається, співставляється з правовим сектором, і з часом стає складніше розрізняти тіньову та правову економічні системи.

Важливо відзначити прийняття низки нормативно-правових актів в Україні, які можна визнати спробами сформуванню нормативно-правову базу для боротьби з тіньовою економікою. Зокрема, слід зазначити ЗУ «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [4], який має на меті захист прав і законних інтересів громадян, суспільства та держави, а також забезпечення національної безпеки через впровадження правових механізмів для запобігання й протидії відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та розповсюдженню зброї масового знищення. Крім цього, важливим кроком у боротьбі з тіньовою економікою стало прийняття спеціальних регуляторних актів, спрямованих на забезпечення ефективної протидії таким явищам. Так, Тильчик О.В. [11] наводить наказ Державної податкової служби України «Про затвердження Комплексної системи упередження та протидії процесам тінізації економіки» від 8 серпня 2011 року № 475, який передбачає розробку системних підходів до виявлення та зниження рівня тінізації економічної діяльності.

Окрім того, наказ Державної податкової служби України «Про систему раннього виявлення, комплексного відпрацювання та руйнування тіньового сектору економіки» від 23 квітня 2012 року № 329 став важливим інструментом для створення механізмів оперативного реагування на ризики, пов'язані з тіньовою діяльністю. Ці документи підкреслюють системний підхід до розв'язання проблем тіньової економіки та створення умов для прозорого функціонування економіки України [11].

В основу вітчизняної політики проти легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом покладені міжнародно-правові зобов'язання України та інтереси захисту від протиправних посягань на функціонування національної економіки. Дотримуючись міжнародних стандартів, Україна повинна враховувати особливості їх реалізації з урахуванням національної правової системи та конкретних соціально-економічних умов, які існують у суспільстві. Зазначене визначає вектор розв'язання проблеми, яка пов'язана з пошуком балансу між дотриманням міжнародних стандартів та врахуванням національних інтересів [15].

Розгляд впливу тіньової економіки на рівень економічної безпеки та їхній взаємозв'язок недостатньо опрацьовані як з боку дослідників економічної безпеки, так і з боку дослідників тіньової економіки. Тіньова економіка негативно впливає на економіку держави та регіонів, вилучаючи з легального виробництва значну частину факторів виробництва, знижуючи ефективність економіки та перешкоджаючи розширеному відтворенню та соціально-економічному розвитку.

До найважливіших причин зростання негативного впливу тіньової економіки на рівень економічної безпеки в Україні належить недосконалість законодавства, яке, з одного боку, застаріло, а з іншого, не спрямоване на її протидію. Соціальна нестабільність, як детермінанта тіньової економіки, проявляється у різкому розшаруванні українського населення, значному збільшенні кількості громадян, котрі живуть за межею бідності. Бідні верстви населення стають основою трудових ресурсів тіньової економіки, що породжує явище нелегальної зайнятості. Надмірне податкове навантаження перестає бути одним з провідних факторів уникнення оподаткування, але його соціальні та психологічні наслідки надають сильний вплив на суб'єкти господарювання, які не готові вивести свою діяльність з тіньової економіки.

Існування тіньового сектора економіки призводить до дисбалансів у системі взаємовідносин «держава – бізнес», «держава – суспільство», «бізнес – суспільство», що в цілому завдає значної шкоди населенню та економічній безпеці країни. Імплементовані рядом країн заходи боротьби з тіньовим сектором економіки як на національному, так і на міжнародному рівнях не дають бажаного ефекту, а мають лише точковий характер.

З метою визначення зв'язку між рівнем тінізації економіки та економічною безпекою країни проведемо порівняльний аналіз тенденцій зміни цих показників. Одним із показників, що визначають характер товарних відносин у країні, її цінову та валютну політики та відображають стабільність економічної, політичної та суспільної безпеки країни, є рівень інфляції. В Україні на сьогодні рівень інфляції є одним зі змінних показників. Протягом останніх років відбувається поступове зростання рівня інфляції. Так, якщо у 2012 р. її рівень становив 99,8 %, то вже за результатами 2023 року вона знаходилась на рівні 105,1 %. Порівняння тенденцій зміни аналізованого показника з рівнем тінізації економіки показує відсутність прямого зв'язку між ними (рис. 1).

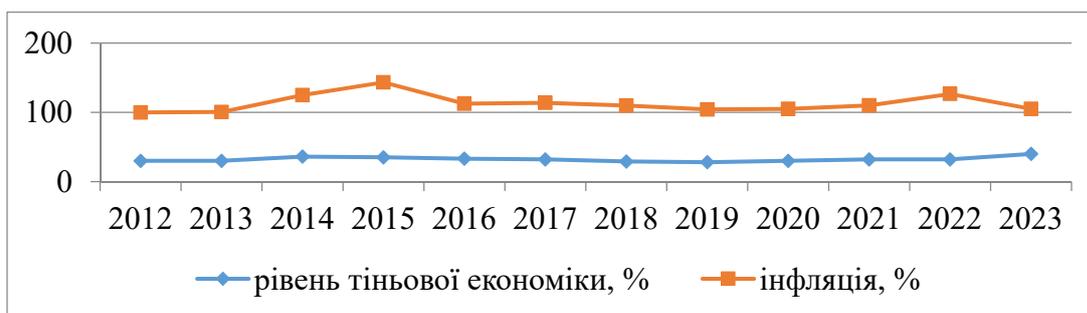

Рис. 1. Тенденції зміни рівнів інфляції та тінізації економіки

Джерело: складено авторами за [3, 7]

Так, збільшення рівня тіньової економіки, яке відбувалося за період 2013–2015 рр., супроводжувалося зростанням рівня інфляції з 100,5 % до 143,3 %. Водночас поступове зниження рівня тінізації у 2023 році відбувалося за одночасного зниження інфляційних процесів у країні.

Одним із показників, що відображають економічну безпеку держави, є обсяг державного боргу. В Україні зростання обсягів державного боргу характеризується нестабільною динамікою, що є загрозою економічній безпеці країни та її фінансовій стабільності. Існування тіньового сектора економіки призводить до недоотримання

бюджетом коштів унаслідок заниження обсягів задекларованого прибутку та ухилення від оподаткування. Порівняння тенденцій зміни обсягу державного боргу та рівня тінізації в Україні показало суттєве зростання державного боргу за період 2012-2023 рр. при одночасному поступовому зростанні рівня тіньової економіки. Високий рівень тінізації означає, що значна частина економічної діяльності відбувається поза офіційними каналами обліку. Це призводить до недооцінки реального обсягу економіки, оскільки тіньовий сектор не враховується в розрахунках ВВП. Як наслідок, офіційний ВВП країни виглядає нижчим, ніж він є насправді. В умовах високого рівня тінізації уряди можуть збільшувати державний борг для фінансування дефіциту. Це посилює боргове навантаження та знижує фінансову стійкість країни. Високий рівень тінізації посилює дефіцит бюджету через недоотримання податкових доходів (табл. 1).

Таблиця 1

Тенденції зміни рівня тінізації економіки та економічних показників

Рік	Рівень тіньової економіки, %	ВВП, млн грн	Зовнішній державний борг, млн дол. США	Дефіцит бюджету, млн грн
2012	30	1408889	38658,8	-50785,7
2013	30	1454931	37536	-63590,3
2014	36	1566728	38792,2	-72030,5
2015	35	1979458	43445,4	-30898,2
2016	33	2383182	45604,6	-54682,6
2017	32	2982920	48989,4	-42093,8
2018	29	3558706	50462,5	-67788,5
2019	28	3974564	48940,8	-84316,4
2020	30	4194102	53720,8	-223944
2021	32	5459574	57197	-186908
2022	32	5191028	71398,6	-844828
2023	40	6537825	101704,7	-1327701
Зміни 2023 р. до 2012 р.	10	5128936	63045,9	-1276915

Джерело: складено авторами за [3, 7]

Таким чином, можна стверджувати про наявність прямого зв'язку між аналізованими показниками. Істотні коливання обсягів дефіциту державного бюджету (2016–2019 рр.) відбуваються за одночасного поступового скорочення рівня тінізації економіки. Значні обсяги державного боргу та дефіциту бюджету негативно позначаються на більшості показників економічного розвитку країни.

Досить чутливим до зміни економічної ситуації країни є такий показник економічної безпеки, як індекс промислового виробництва. Аналіз динаміки зміни індексу промислового виробництва свідчить про її нестабільність та скорочення з 2020 р. до 2022 р. до 55,3 % (рис. 2).

Зростання індексу промислового виробництва відбувається при одночасному зростанні рівня тінізації. Таким чином, можна припустити, що аналіз динаміки дозволяє виділити пряму залежність між рівнем тіньової економіки та окремих показників економічної безпеки України.

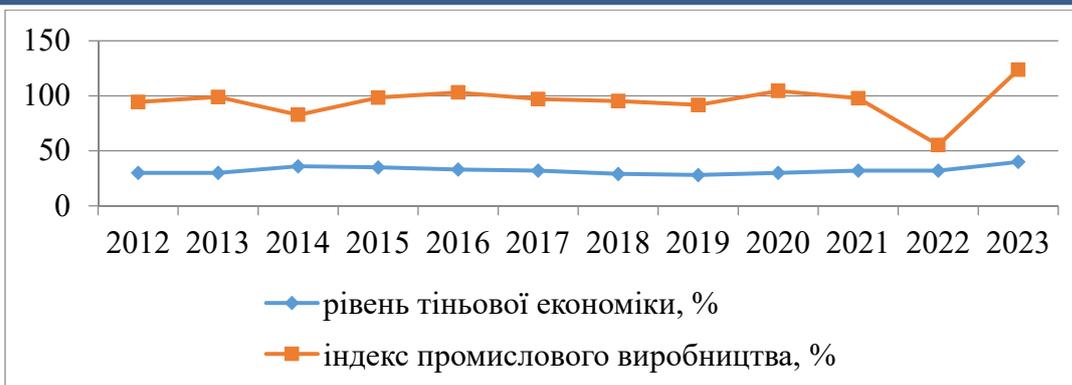

Рис. 2. Порівняння динаміки зміни індексу промислового виробництва з рівнем тінізації економіки

Джерело: складено авторами за [3, 7]

З метою визначення наявності зв'язку між показниками економічного розвитку та рівнем тінізації скористалися методом кореляційного аналізу (табл. 2).

Таблиця 2

Зв'язок між показниками економічного розвитку та рівнем тінізації

Показники	Інфляція, %	ВВП, млн грн	Індекс промислового виробництва, %	Зовнішній державний борг, млн дол. США	Дефіцит бюджету, млн грн
Коефіцієнт кореляції з рівнем тінізації економіки	0,39	0,25	0,31	0,56	-0,60
Характеристика зв'язку	слабкий	дуже слабкий	слабкий	середній	вище середнього

Джерело: складено авторами за [3, 7]

Результати розрахунків показали, що за більшістю показників між економічною безпекою та рівнем тінізації економіки спостерігається слабкий або середній зв'язок.

Необхідно звернути увагу, що в цей розрахунок також було включено показник ВВП як найбільш узагальнюючий індикатор економічної безпеки країни. За результатами розрахунків не підтвердився статистично значущий зв'язок між показниками тінізації економіки та ВВП. Коефіцієнт кореляції становить 0,25. Проте виявлено середній зв'язок між рівнем тінізації та зовнішнім боргом, де коефіцієнт кореляції становить 0,56. Визначена залежність свідчить про прямий зв'язок між показниками: при зростанні зовнішнього боргу зростає рівень тінізації.

Для визначення причинного зв'язку було використано статистичний тест Гренджера (Granger) на причинність. З використанням тесту Гренджера можна перевірити нуль-гіпотезу «А не є причиною зміни В». Критерієм прийняття гіпотези виступає Р-значення, у разі, якщо Р-значення менше ніж 0,05, то нуль-гіпотеза відкидається. Одночасно перевіряється також наявність протилежного причинно-наслідкового зв'язку. Наявність двостороннього причинно-наслідкового зв'язку може вказувати на існування третьої змінної, яка є реальною причиною зміни двох змінних. Результати тесту представлені в таблиці 3.

Результати тесту Гренджера на причинно-наслідкову залежність рівня тіньової економіки та показників економічної безпеки

Показник	P-значення
рівень тіньової економіки та ВВП	0.00027
рівень тіньової економіки та інфляція	0.6329
рівень тіньової економіки та дефіцит бюджету	0.00007
рівень тіньової економіки та індекс промислового виробництва	0.072
рівень тіньової економіки та зовнішній державний борг	0.159

Джерело: складено авторами за [3, 7]

За отриманими результатами можемо зробити висновок, що причинність «рівень тіньової економіки» → «ВВП» (P-value = 0.00027) значення p-value значно менше за 0.05, то можемо відхилити нульову гіпотезу. Це означає, що рівень тіньової економіки статистично значимо впливає на ВВП. Залежність між рівнем тіньової економіки та ВВП є значущою, що свідчить про вплив тіньової економіки на обсяги валового внутрішнього продукту. «Рівень тіньової економіки» → «Інфляція» (P-value = 0.6329) - рівень тіньової економіки не є статистично значущим предиктором інфляції. Причинність «рівень тіньової економіки» → «дефіцит бюджету» (P-value = 0.00007) існує значуща причинно-наслідкова залежність між рівнем тіньової економіки та дефіцитом бюджету. Сильна залежність спостерігається між рівнем тіньової економіки та дефіцитом бюджету. «Рівень тіньової економіки → індекс промислового виробництва» (P-value = 0.072 наближається до рівня значущості 0.05) означає, що рівень тіньової економіки майже має статистично значущий вплив на індекс промислового виробництва, але на 5% рівні значущості результат ще не є стійким. Тобто є певний причинно-наслідковий зв'язок. «Рівень тіньової економіки → зовнішній державний борг» (P-value = 0.159, вище 0.05), що свідчить про те, що причинно-наслідковий зв'язок між рівнем тіньової економіки та зовнішнім державним боргом не є статистично значущим. Імовірно, зміни в рівні тіньової економіки не впливають безпосередньо на зовнішній державний борг.

Між рівнем тіньової економіки та індексом промислового виробництва є слабкий причинно-наслідковий зв'язок. Для зв'язку «рівень тіньової економіки → зовнішній державний борг» дані не підтверджують значущості залежності.

Таким чином, можна стверджувати наявність впливу тіньових операцій на окремі показники економічної безпеки України. На нашу думку, більш глобальні напрямки зниження рівня тіньової економіки країни повинні містити заходи щодо її детінізації, які є наслідком певних факторів впливу на макроекономічному рівні. Маються на увазі такі дії:

- посилення боротьби з корупцією на основі підвищення якісного рівня законодавчих регуляторів підприємницької сфери та очищення влади;
- прийняття пакета законодавчих регуляторів, які матимуть на меті підвищення ефективності функціонування органів судової системи;
- удосконалення чинного законодавчого блоку з позиції створення умов для легалізації зайнятості населення у всіх сферах підприємницького сектору;
- підвищення якісного рівня законодавчого блоку, який забезпечує захист прав на рухому та нерухому власність, включаючи право на фінансові активи;
- зведення до мінімуму непередбачуваності змін у податковому законодавстві та посилення державного контролю за використанням бюджетних коштів, кредитних ресурсів та іноземних інвестицій;

- перегляд та удосконалення змістовності окремих законодавчих регуляторів, які забезпечують виявлення таких явищ, як легалізація (відмивання) тіньових доходів та відтворення незаконних капіталів.

Реалізація цих заходів дозволить значною мірою локалізувати тіньову економічну діяльність та використовувати тіньові капітали для розвитку національної економіки. Тіньовий капітал у процесі функціонування тісно пов'язаний із владними структурами. Розірвати цей зв'язок – головне завдання обмеження тіньової діяльності.

В іншому випадку цей процес стане незворотним, та й тіньовий капітал не зможе або не наважиться вийти з тіні. Саме в цій площині боротьби з корупцією та організованою злочинністю має бути розміщене основне поле діяльності правоохоронних органів. Найважливішим напрямом боротьби з «чорною» економікою є суворе дотримання законності у діяльності всіх ланок управлінського апарату, викорінення корупції органів державної влади всіх її рівнях.

Необхідно суттєво зміцнити довіру до влади шляхом ефективного захисту населення від різноманітних фінансових шахрайств, надійного захисту його заощаджень, капіталів та самого інституту приватної власності.

Викладені вище заходи щодо зниження рівня тіньової економіки країни позитивно вплинуть на процеси підвищення рівня економічної безпеки, оскільки сприятимуть створенню умов для збільшення надходжень до державного бюджету, що дасть можливість більш предметного забезпечення виконання намічених соціально-економічних заходів з позиції фінансування. Крім цього, як держава, так і суспільство матимуть змогу забезпечити виконання стратегічних та тактичних напрямків розвитку країни на основі дійсного фінансового потоку, який формуватиметься із реальних надходжень до бюджету країни.

Висновки

Проведене дослідження показало, що однією з найглобальніших і наймасштабніших загроз економічній безпеці України є значний обсяг тіньових фінансових операцій, наслідки яких відчуваються у всіх сферах суспільного життя та розвитку країни. Наявність тіньового сектора економіки стримує темпи соціально-економічних реформ і поширюється на всі неекономічні сфери, призводячи до зростання корупції та криміналізації суспільства.

Однією з причин ситуації є відсутність ефективного інструментарію детінізації національної економіки, який нівелює негативний вплив тіньового сектора на економічні суб'єкти. У цьому контексті важливого значення набуває ідентифікація найбільш чутливих до зміни рівня тінізації секторів та видів економічної діяльності.

З метою визначення зв'язку між рівнем тінізації економіки та економічною безпекою країни нами проведено порівняльний аналіз тенденцій зміни цих показників, у результаті якого зроблено висновок, що аналіз динаміки дозволяє виявити пряму залежність між рівнем тіньової економіки та окремими показниками економічної безпеки України. У цьому зв'язку з метою визначення наявності зв'язку між певними показниками економічного розвитку та рівнем тінізації був використаний метод кореляційного аналізу.

Результати розрахунків показали, що за більшістю показників між економічною безпекою та рівнем тінізації економіки спостерігається помірний або помітний зв'язок. За результатами розрахунків підтвердився статистично значущий зв'язок між показниками тінізації економіки та зовнішнім державним боргом. Коефіцієнт кореляції становить 0,56. Отримане значення свідчить, що із збільшенням рівня тінізації економіки спостерігається збільшення зовнішнього державного боргу.

Встановлені залежності можуть стати основою для визначення ключових векторів державної політики протидії тінізації та інструментарію впливу на найчутливіші показники економічного розвитку країни.

Основним напрямом подальших досліджень має стати більш предметне вивчення інструментів оцінювання процесів рівня тіньової економіки та економічної безпеки, що дозволить сформуванню реалістичний інформаційний потік для ухвалення управлінських рішень у сфері детінізації економіки країни у майбутньому.

Список використаних джерел

1. Бак Н., Калита Т., Таращенко В., Різник Д., Артемчук М. Вплив тінізації економіки на зменшення податкових надходжень до бюджету держави. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2024. 2(55). с. 130–143.
2. Біляк Ю. Тіньова економіка як фактор загрози фінансовій безпеці держави. *Економіка та суспільство*. 2024. (62). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-25>
3. Боротьба з тіньовою економікою задля відновлення України. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/5050/5087>
4. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»: станом на 14 березня 2020 року. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>
5. Краус Н.М., Краус К.М., Шевчук В.С., Панченко А.О. Тіньова економіка в Україні: причини, масштаби та наслідки розвитку. *Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій*. 2020. № 1(5). с. 77-85.
6. Ладюк О.Д. Характеристика тіньової економіки в Україні. *Економіка та держава*. 2017. № 8. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/8_2017/10.pdf
7. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/>
8. Приступа Т., Чайковська В. Тіньова економіка та її вплив на соціально-економічний розвиток країни. *Приазовський економічний вісник*. 2019. вип. 1(12). URL: http://rev.kpu.zp.ua/journals/2019/1_12_uk/11.pdf
9. Савич О. В., Савич І. В. Основні чинники та шляхи протидії тінізації економіки України. *Ефективна економіка*. 2015. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3827>
10. Савченко І.Г., Йорданов А.Є. Тіньовий сектор економіки України: аналіз стану та напрями детінізації. *Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси*. 2012. № 3. с. 107-116.
11. Тильчик О.В. Класифікація нормативно-правових актів, що регулюють питання протидії тінізації економіки в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 4. с. 117-122.
12. Уголькова О. З., Удимович М. М. Аналіз особливостей та сучасного стану тіньової економіки в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми економіки та управління». 2020. Т. 4. № 1. с. 119-124.
13. Цвігун Т.В., Нечипорук О.І. Тінізація економіки: причини та особливості впливу на економічний розвиток. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 19. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/19_ukr/37.pdf
14. Янишин Я. С., Дудяк Р. П., Вовк О.-В. М. Тіньова економіка в Україні та її детермінанти. *Науковий вісник ЛНУВМБ імені С.З. Гжицького. Серія: Економічні науки*. 2023 т 25. № 101. с. 22-30.

15. Гончарук В.Л. Вплив легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, на економічну сферу України в сучасних умовах. Право.UA. 2021 р. № 4. С. 124–130.